DSSSB TGT & PGT

Part-B

SCHOLAR BATCH

संस्कृत

सन्धि

Part -5

LIVE 22-03-2024 05:00 PM

लोपविधायकं विधिसूत्रम्

लोपः शाकल्यस्य ८।३।१९ ॥

अवर्णपूर्वयोः पदान्तयोर्यवयोर्लोपो वाऽशि परे ।

अ + य् व् + अश्

हरे + इह

हरय् + इह

हर इह

हरयिह

अधिकारसूत्रम्

पूर्वत्रासिद्धम् ८।२।१ ॥

सपादसप्ताध्यायीं प्रति त्रिपाद्यसिद्धा, त्रिपाद्यामपि पूर्वं प्रति परं शास्त्रमसिद्धम् ।

हर इह, हरयिह । विष्ण इह, विष्णविह।

वृद्धिसंज्ञाविधायकं संज्ञासूत्रम्

वृद्धिरादैच् १।१।१ ।

आदैच्च वृद्धिसंज्ञः स्यात् ।

आत् ऐच्

आ ऐ औ

वृद्धिविधायकं विधिसूत्रम्

वृद्धिरेचि ६ ।१।८८ ॥

आदेचि परे वृद्धिरेकादेशः स्यात्। गुणापवादः ।

कृष्णैकत्वम्। गङ्गौघः। देवैश्वर्यम्। कृष्णौत्कण्ठ्यम्।।

उप + एति = उपैति

उप + एधते = उपैधते

प्रष्ठ + ऊहः = प्रष्ठौहः

वृद्धिविधायकं विधिसूत्रम्

एत्येधत्यूट्सु ६।१।८९ ॥

अवर्णादेजाद्योरेत्येधत्योरूठि च परे वृद्धिरेकादेशः स्यात् ।

उपैति। उपैधते। प्रष्ठौहः । एजाद्योः किम् ? उपेतः। मा भवान् प्रेदिधत्।

उप + एति

अ + एति =

अ + एधते

अ + ऊठः

वार्तिकम् - अक्षादूहिन्यामुपसङ्ख्यानम् ।

अक्षौहिणी सेना ।

अक्ष + ऊहिनी = अक्षौहिणी

DSSSB TGT & PGT संस्कृत SCHOLAR BATCH

वार्तिकम्- प्राद्वहोढोढ्येषैष्येषु ।

प्रौहः । प्रौढः । प्रौढिः । प्रैषः । प्रैष्यः ।

गुण
प्र + ऊहः = प्रौहः
प्र + ऊढः = प्रौढः
प्र + ऊढि = प्रौढिः

पररूप
प्र + एषः = प्रैषः
प्र + एष्यः = प्रैष्यः

वार्तिकम् - **ऋते च तृतीयासमासे** ।

सुखेन ऋतः, सुखार्तः । तृतीयेति किम् ? परमर्तः ।

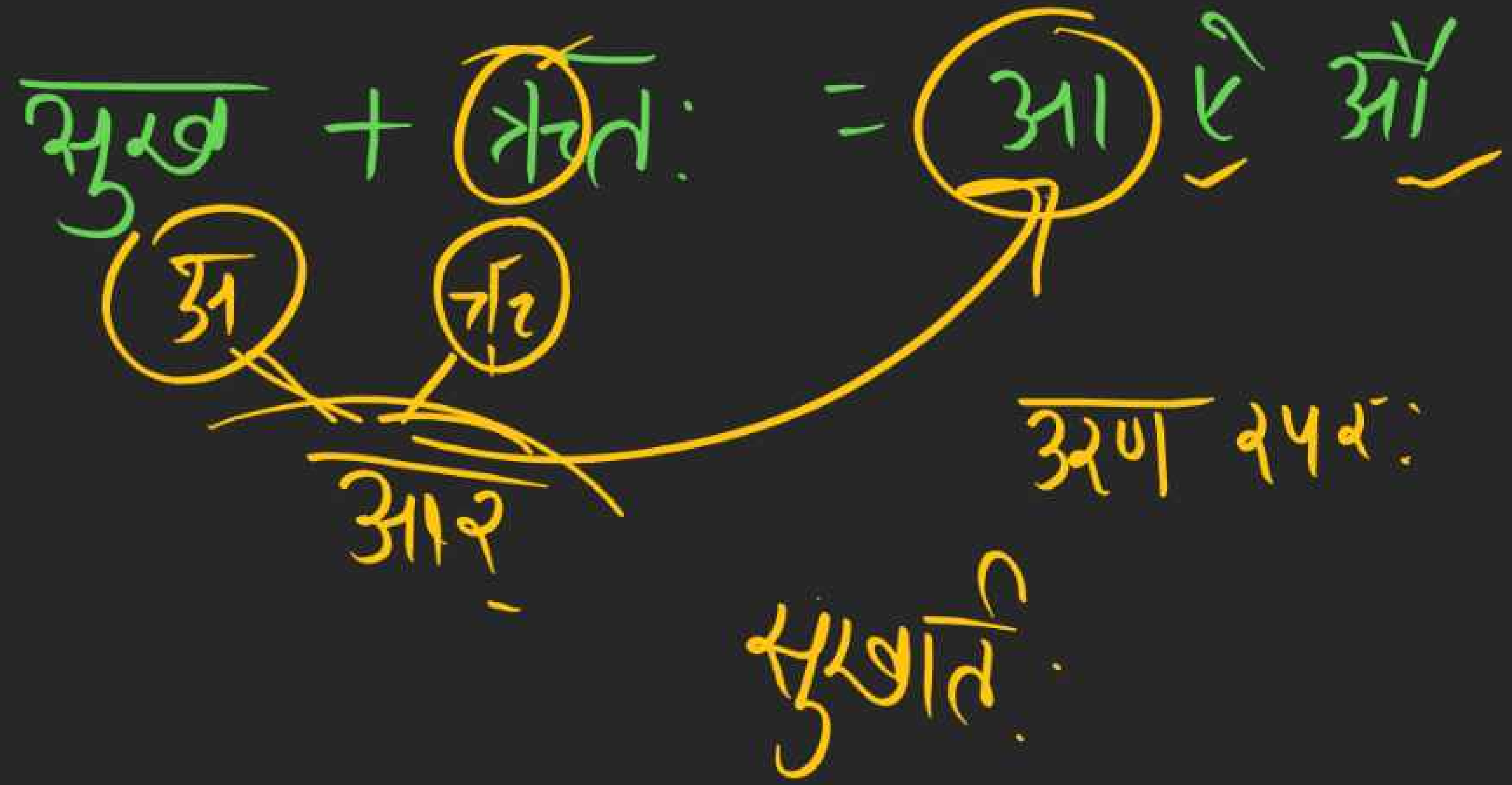

वार्तिकम्- प्रवत्सतरकम्बलवसनार्णदशानामृणे ।

प्रार्णम्, वत्सतरार्णम् इत्यादि ।

प्र + ऋणम् = प्रार्णम्

वत्सतर + ऋणम् = वत्सतरार्णम्

कम्बल + ऋणम् = कम्बलार्णम्

वसन + ऋणम् = वसनार्णम्

ऋण + ऋणम् = ऋणार्णम्

दश + ऋणम् = दशार्णम्

उपसर्गसंज्ञाविधायकं संज्ञासूत्रम्

उपसर्गाः क्रियायोगे १।४।५९ ॥

प्रादयः क्रियायोगे उपसर्गसंज्ञाः स्युः ।

प्र, परा, अप, सम्, अनु, अव, निस्, निर्, दुस्, दुर्, वि, आङ, नि, अधि, अपि, अति, सु, उत्, अभि, प्रति, परि, उप, एते प्रादयः ।

क्रिया के योग में प्र आदि उपसर्गसंज्ञक होते हैं।

प्रादि संख्या में बाईस हैं। इनका क्रिया अर्थात् धातु के साथ योग होता है तो इनकी उपसर्गसंज्ञा होती है अर्थात् ये उपसर्ग कहलाते हैं।

यद्यपि उपसर्ग का कोई भी अर्थ नहीं होता फिर भी धातु के साथ मिलकर भिन्न-भिन्न अर्थों को निकालते हैं। अतः अर्थ के वाचक न होते हुए भी तत्तद् अर्थों के द्योतक हैं। स्वतन्त्र रूप में इनकी निपात संज्ञा होती है और क्रिया के योग में उपसर्गसंज्ञा । इसके साथ गतिश्च यह सूत्र भी है जो क्रिया के योग में ही गतिसंज्ञा भी करता है। इसलिए ये उपसर्ग और गति के रूप में प्रसिद्ध हैं। ये हैं- प्र, परा, अप, सम्, अनु, अव, निस्, निर्, दुस्, दुर्, वि, आङ, नि, अधि, अपि, अति, सु, उत्, अभि, प्रति, परि, उप ।

धातुसंज्ञाविधायकं संज्ञासूत्रम्

भूवादयो धातवः १।३।१॥

भू आदि धातु संज्ञा होती है

क्रियावाचिनो भ्वादयो धातुसंज्ञाः स्युः ।

धातुएँ :- लगभग 2000

10 गण

वृद्धिविधायकं विधिसूत्रम्

उपसर्गादृति धातौ ६ । १॥ ९१ ॥

अवर्णान्तादुपसर्गादृकारादौ धातौ परे वृद्धिरेकादेशः स्यात्। प्राच्छ्रति।

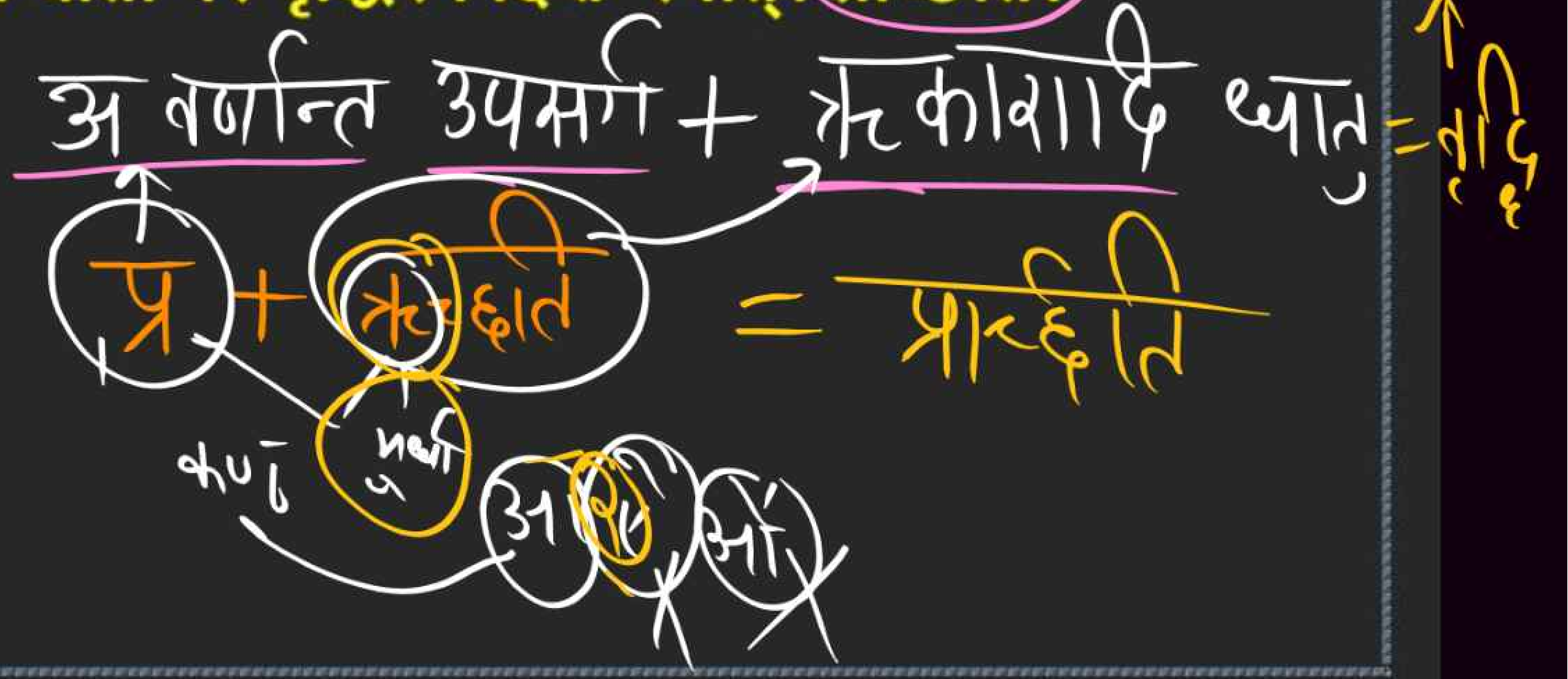

पररूपविधायकं विधिसूत्रम्

एङि पररूपम् ६।१।९४॥

आदुपसर्गादेङादौ धातौ पररूपमेकादेशः स्यात् । प्रेजते । उपोषति ।

अवर्णान्त उपसर्ग + एङ् / ओ धातु = पररूप

प्र + एजते = प्रेजते

उप + ओषति = उपोषति

पररूप

टि संज्ञा

अचोऽन्त्यादि टि

मनस् = अस्

वार्तिक : शकन्ध्वादिषु पररूपं वाच्यम्

शक + अन्धु = शकन्धुः

मनस् + ईषा = मनीषा

कर्क + अन्धु = कर्कन्धुः

मार्त + अण्डः = मार्तण्डः

अ